

۱۱
فوتو

الله أكبر
۱۳۹۰/۳/۲۲

۱۵۹۴۷۸-۲۰۳۱۷۹۲

دانشگاه اصفهان

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

گروه جغرافیا

پایان نامه ی دکتری رشته ی جغرافیا و برنامه ریزی شهری

برنامه ریزی توسعه پایدار شهر زاهدان

استادان راهنما:

دکتر حمید رضا وارثی

دکتر علی زنگی آبادی

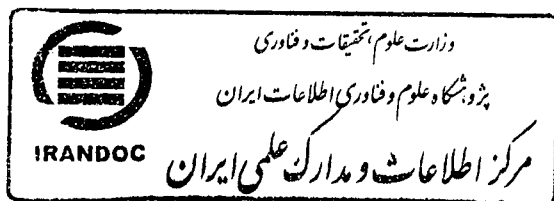
استاد مشاور:

دکتر محمود هدایت

پژوهشگر:

حسین یغفوری

شهریورماه ۱۳۸۷

۱۵۹۴۷۸

۱۳۹۰/۳/۲۲

کلیه حقوق مادی مترتب بر نتایج مطالعات، ابتکارات
و نوآوری های ناشی از تحقیق موضوع این پایان نامه
متعلق به دانشگاه اصفهان است.

دانشگاه اصفهان

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

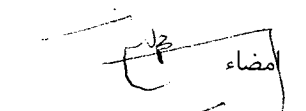
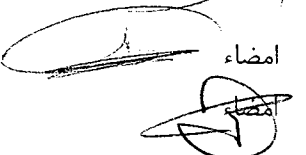

گروه جغرافیا

پایان نامه ی دکتری رشته جغرافیا و برنامه ریزی شهری
آقای حسین یغفوری

تحت عنوان

برنامه ریزی توسعه پایدار شهر زاهدان

در تاریخ ۸۷/۶/۲۳ توسط هیات داوران زیر بررسی و با درجه عالی به تصویب نهائی رسید.

	امضاء امضاء	استادیار استادیار	با مرتبه علمی با مرتبه علمی	دکتر حمیدرضاوارثی دکتر علی زنگی آبادی	۱- استادان راهنمای پایان نامه
	امضاء	دانشیار	با مرتبه علمی	دکتر محمود هدایت	۲- استاد مشاور پایان نامه
	امضاء امضاء	دانشیار دانشیار	با مرتبه علمی با مرتبه علمی	دکتر حسن بیک محمدی دکتر مسعود تقوایی	۳- استادان داور داخل گروه
	امضاء امضاء	استاد استاد	با مرتبه علمی با مرتبه علمی	دکتر احمد پور احمد دکتر اصغر نظریان	۴- استادان داور خارج از گروه

تقدیر و تشکر:

سپاس بی حد از دوستان، به پاس اینکد ما را نعمت آموختن عطا فرمود و در این دوران پر تلاش یاریم کرد و دست لطف و کرمش، تلاش مرابہ نثر رساند و در دو بر خاتم پیامبرانش محمد مصطفی (ص) که طلب علم را واجب و زکاتش را نسر آن قرار داد.

مراتب قدر دانی و سپاس خود را به اساتید راہنمای محترم، جناب آقای دکتر حمید رضا وارثی و جناب آقای دکتر علی زنگلی آبادی که از راہنمایی ہای ارزندہ شان کمال برہر برودہ ام تقدیم می نمایم و آرزوی سلامتی و توفیق را برای آنان از خداوند بزرگ خواستارم.

بچنین از استاد ارجمند، جناب آقای دکتر محمود ہدایت کہ استفادہ از بھنکری و مشاورت ایشان در دوین ہر چہ بہترین رسالہ نقش بسزایی داشت، قدر دانی می نمایم.

از زحمات اساتید محترم جناب آقای دکتر اصغر نظریان و جناب آقای دکتر احمد پور احمد کہ بعنوان داور خارجی و اساتید محترم جناب آقای دکتر حسن یک محمدی و جناب آقای دکتر سعید تقوایی کہ بعنوان داور داخلی این پایان نامہ قبول زحمت فرمودند کمال تشکر و سپاس را دارم.

وظیفہ خود می دانم از زحمات و تلاش ہای بی ثائبہ اساتید محترم کمرہ جغرافیای دانشگاه اصفہان کہ قریب پنج سال در محضر شریفشان کسب فیض نمودہ و بمنوارہ ہم بہ لحاظ اخلاقی و ہم بہ لحاظ علمی الگو و راہنمای ایجاب بودہ اند تشکر و قدر دانی نمایم. نیز بر خود لازم می دانم از تمامی مسئولین و کارکنان محترم کمرہ جغرافیای دانشگاه اصفہان تشکر نمایم.

در میان از کلید سرورانی کہ بہ نحوی در نگارش این رسالہ نقش داشتہ اند تشکر و سپاسگزاری می نمایم.

مادر بہ پاس قدردانی از زحماتی کہ در راہ تربیت، تحصیل و زندگی ام بہ خویش ہموار ساخت

و

بہ ہمسرد و خترم زینب کہ صورت مزاجی این ہمہ یاری نموده اند

چکیده:

نظریه توسعه پایدار در دهه پایانی قرن بیستم در پی شکست مکاتب مختلف برنامه ریزی در عدم توانایی به شرایط مطلوب زندگی و آتاز مخرب بر محیط زیست جهانی، ملی، منطقه ای و محلی پا به عرصه وجود گذاشت. لذا برای نیل به مبانی پایه ای این نظریه نقش استراتژیک دولت ها در برنامه ریزی های صحیح، ضروری است. برنامه ریزی شهری قرن بیستم در حالی پایان یافت که نه تنها این برنامه ریزی مثبت ارزیابی نگردید بلکه چهره ای ناپسند در برابر محیط زیست شهری عرضه نموده و پیامدی جز ناپایداری و عدم تعادل در زیر ساخت های طبیعی، اجتماعی اقتصادی و کالبدی نداشته است. با افزایش شهرنشینی و بروز معضلات زیست محیطی در دهه های پایانی قرن گذشته، توسعه پایدار شهرها مورد توجه متخصصان و صاحب نظران مسایل شهری قرار گرفت. در ایران نیز افزایش جمعیت شهری، مهاجرت از روستاها و شهرهای کوچک به سمت شهرهای بزرگ و تمرکز امکانات و خدمات در کلانشهرها، باعث شد تا بسیاری از شهرهای کشور با مشکلاتی مانند کمبود مسکن، اشتغال و ... مواجه شده و محیط زیست شهری تحت تأثیر قرار گیرد. یکی از شهرهای ایران که در دهه های اخیر دارای رشد سریعی بوده است شهر زاهدان می باشد. این شهر در پنج دهه اخیر از رشد بسیار بالائی برخوردار بوده است. به گونه ای که جمعیت این شهر از ۱۷۴۹۵ نفر در سال ۱۳۳۵ به حدود ۶۰۰۰۰۰ نفر در سال ۱۳۸۵ می رسد. در این ارتباط جایگاه این شهر در نظام سلسله مراتب شهری کشور از رتبه چهل و یکم در سال ۱۳۴۵ به رتبه دهم در سال ۱۳۸۵ رسیده است. رشد بی رویه جمعیت آن در این مدت کوتاه مسایل و معضلات از قبیل توسعه بی رویه و نامنظم، فشار بر منابع طبیعی از جمله آب، نارسائی در تسهیلات و خدمات شهری، حاشیه نشینی، کمبود و بدی مسکن به ویژه کمبود آب و... را بوجود آورده است، به طوری که این روند آهنگ خدمات رسانی را نامتعادل کرده و عدالت اجتماعی، فضایی و پایداری شهری را مورد سوال قرار داده است. بر این اساس، پژوهش حاضر که از نوع پژوهش های «کاربردی- توسعه ای» است، به روش «توصیفی- تحلیلی»، با بهره گیری از مدل های کمی و استفاده از نرم افزارهای SPSS و ... انجام شده است. در بخش اول از این پژوهش بررسی وضعیت جمعیت در مناطق شهری زاهدان و چگونگی تناسب آن با خدمات شهری است و از مدل های کمی ویلیامسون و ضریب آنتروپی استفاده شده است. نتایج به دست آمده نشان می دهد، تنها با ارایه ساز و کار توزیع خدمات برابر و متناسب با نیاز های جمعیتی می توان به تعادل در سطح شهر زاهدان رسید. در بخش بعدی ضمن پرداختن به چارچوب اصولی توسعه پایدار و توسعه پایدار شهری زاهدان، پس از بررسی اهداف کلی و جزئی ارتباط نماگر های اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، بهداشتی، کالبدی و زیست محیطی با مسائل اکولوژی شهری در ارتباط با مقایسه روند توسعه پایدار در مناطق شهری کشور و مناطق سه گانه زاهدان و فرضیه های تحقیق با استفاده از روش های آماری مورد بررسی قرار گرفت و نهایتاً پیشنهاداتی ارائه گردید.

واژگان کلیدی: برنامه ریزی، توسعه، توسعه پایدار، توسعه پایدار شهری، زاهدان

فهرست مطالب

صفحه

عنوان

فصل اول: کلیات طرح تحقیق

۱-۱- بیان مسأله.....	۱
۱-۲- اهمیت و ارزش تحقیق.....	۳
۱-۳- پیشینه تحقیق.....	۴
۱-۴- اهداف تحقیق.....	۹
۱-۵- سؤال ها و فرضیه های تحقیق.....	۹
۱-۶- روش تحقیق.....	۱۰
۱-۷- کاربرد نتایج تحقیق.....	۱۰
۱-۸- موانع و مشکلات تحقیق.....	۱۱
۱-۹- تعاریف، مفاهیم و کلید واژه های پژوهش.....	۱۱
۱-۹-۱- توسعه پایدار.....	۱۱
۱-۹-۲- توسعه شهری.....	۱۴
۱-۹-۳- مفهوم پایداری.....	۱۵
۱-۹-۴- پایداری شهری.....	۱۶
۱-۹-۵- شهر پایدار و شهر نشینی پایدار.....	۱۶
۱-۹-۶- شهر سالم.....	۱۷
۱-۹-۷- شهر سبز.....	۱۷
۱-۹-۸- شهر اکولوژیک یا بوم شهر پایدار.....	۱۷
۱-۹-۱۰- معنی و مفهوم نماگر.....	۲۰

فصل دوم: ادبیات تحقیق و مبانی نظری

۱-۲- مقدمه.....	۲۲
۲-۲- جغرافیا و توسعه.....	۲۴
۲-۳- دیدگاه ها و سیاست های توسعه پایدار.....	۲۵
۲-۳-۱- دیدگاه پرنشیب و آزاردهنده توسعه.....	۲۶

۲۷	۲-۳-۲- توسعه پایدار ضعیف
۲۷	۳-۳-۲- توسعه پایدار قوی
۲۸	۴-۳-۲- مدل ایده آل توسعه پایدار
۲۸	۴-۲- اصول توسعه پایدار
۳۱	۵-۲- ابعاد توسعه پایدار
۳۲	۶-۲- اهداف توسعه پایدار
۳۲	۷-۲- سطوح توسعه پایدار
۳۳	۸-۲- ویژگی های توسعه پایدار
۳۴	۹-۲- الزامات توسعه پایدار
۳۵	۱۰-۲- چالش های توسعه پایدار
۳۶	۱۱-۲- جغرافیا و توسعه پایدار
۳۷	۱۲-۲- بنیان های جغرافیایی مؤثر در توسعه پایدار
۳۸	۱۳-۲- رویکرد نظریه ای به توسعه پایدار شهری
۳۸	۱-۱۳-۲- نظریه باغشهر
۳۸	۲-۱۳-۲- نظریه توسعه پایدار شهری
۴۱	۱۴-۲- معیار شهر پایدار
۴۲	۱۵-۲- مراحل فرآیند توسعه پایدار شهری
۴۴	۱۶-۲- ساخت اکولوژیک و برنامه ریزی توسعه پایدار شهری
۴۵	۱۷-۲- مدل ها و الگو های مطرح شده در زمینه توسعه پایدار شهری
۴۶	۱-۱۷-۲- مدل شهرهای خوداتکاء
۴۷	۲-۱۷-۲- مدل مجتمع های شهری
۴۸	۳-۱۷-۲- مدل شهرهای با وابستگی خارجی
۴۹	۴-۱۷-۲- مدل شهرهای دارای سهم مناسب
۵۰	۱۸-۲- فعالیت ها و اقدامات بین المللی و ملی (ایران) در جهت توسعه پایدار
۵۳	۱۹-۲- توسعه پایدار شهری در جهان و ایران
۵۷	۲۰-۲- جغرافیای شهری و برنامه ریزی توسعه پایدار شهری
۵۹	۲۱-۲- نماگر شناسی توسعه پایدار

۶۰	۲-۲۱-۱- ضوابط انتخاب و ساخت نماگرها
۶۴	۲-۲۲- توسعه پایدار در شهر زاهدان
۶۵	۲-۲۳- بررسی مدل‌های مطرح شده در زمینه توسعه پایدار شهری منطبق با شهر زاهدان
۶۶	۲-۲۳- خلاصه و نتیجه گیری

فصل سوم: بررسی عوامل طبیعی بستر ساز توسعه پایدار شهر زاهدان

۶۹	۳-۱- عوامل محیطی تأثیرگذار و ضرورت مطالعه آن
۷۰	۳-۲- موقعیت، حدود و وسعت محدوده مورد مطالعه
۷۲	۳-۳- ویژگیهای زمین ساختی
۷۲	۳-۳-۱- زمین شناسی
۷۴	۳-۳-۲- توپوگرافی
۷۸	۳-۳-۳- ژئومورفولوژی
۸۲	۳-۴- ویژگیهای اقلیمی
۸۲	۳-۴-۱- درجه حرارت
۸۴	۳-۴-۲- بارندگی و رطوبت
۸۶	۳-۴-۳- باد
۸۹	۳-۴-۴- نوع آب و هوا
۹۰	۳-۵- خاک
۹۱	۳-۶- منابع آب
۹۴	۳-۷- پوشش گیاهی و حیات جانوری
۹۵	۳-۸- خلاصه و نتیجه گیری

فصل چهارم: شناخت و بررسی روند شکل گیری و توسعه شهرنشینی در زاهدان

۹۹	۴-۱- پیدایش شهر زاهدان
۱۰۵	۴-۲- وجه تسمیه شهر
۱۰۷	۴-۳- مورفولوژی اولیه شهر و سیاست های دولت در توسعه شهرنشینی زاهدان

۱۲۰	۴-۵- ویژگی های اجتماعی و اقتصادی شهر زاهدان
۱۲۵	۴-۵- خلاصه و نتیجه گیری

فصل پنجم: بررسی تطبیقی توزیع خدمات عمومی شهری و توسعه پایدار زاهدان

۱۳۰	۱-۵- مقدمه
۱۳۱	۲-۵- عدالت اجتماعی یکی از مؤلفه های توسعه پایدار شهری
۱۳۳	۳-۵- عدالت اجتماعی و شهر
۱۳۵	۴-۵- وضعیت مناطق شهر زاهدان
۱۴۰	۵-۵- توزیع خدمات عمومی در مناطق شهری زاهدان
۱۴۱	۶-۵- توزیع فضایی خدمات
۱۴۵	۷-۵- نتیجه گیری

فصل ششم: بررسی سطوح پایداری شهری زاهدان

۱۴۷	۱-۶- مقدمه
۱۴۷	۲-۶- مقایسه نماگر های پایداری شهر زاهدان و مناطق شهری کشور
۱۴۸	۱-۲-۶- مقایسه نماگر های اجتماعی منتخب شهر زاهدان و مناطق شهری کشور
۱۵۲	۲-۲-۶- مقایسه نماگر های اقتصادی منتخب شهر زاهدان و مناطق شهری کشور
۱۵۵	۳-۲-۶- مقایسه نماگر های زیست- اجتماعی منتخب شهر زاهدان و مناطق شهری کشور
۱۵۸	۴-۲-۶- مقایسه نماگر های نهادی- کالبدی بین شهر زاهدان و نقاط شهری کشور
۱۶۳	۳-۶- خلاصه و نتیجه گیری

فصل هفتم: نتیجه گیری و آرایه راهبرد

۱۶۴	۱-۷- مقدمه
۱۶۴	۲-۷- بررسی سوالات و فرضیه های تحقیق
۱۷۲	۳-۷- راهبردهای توسعه پایدار در شهر زاهدان
۱۷۶	منابع و ماخذ

فهرست شکل ها

عنوان	صفحه
شکل ۱-۲ ارتباط تنگاتنگ عوامل در توسعه پایدار شهری.....	۴۰
شکل ۲-۲: مراحل فرآیند پایداری شهری در تحقیق.....	۴۳
شکل ۳-۲- شهر به عنوان یک سیستم اکولوژیک طبیعی.....	۴۵
شکل ۴-۲- الگوی شهر خوداتکاء.....	۴۷
شکل ۵-۲- الگوی طراحی مجدد.....	۴۸
شکل ۶-۲- الگوی شهرهای وابسته به منابع خارجی.....	۴۹
شکل ۱-۲- موقعیت شهر مورد مطالعه.....	۷۱
شکل ۲-۳- موقعیت زاهدان در نقشه طبیعی استان سیستان و بلوچستان.....	۷۶
شکل ۳-۳- موقعیت طبیعی زاهدان در میان ناهمواری های پیرامون.....	۷۷
شکل ۴-۳- تصویر ماهواره ای زاهدان و موقعیت آن در ناهمواری های پیرامون.....	۸۱
شکل ۱-۴- موقعیت دزداب در نقشه خط مواصلاتی شرق ایران در جریان جنگ جهانی اول.....	۱۰۱
شکل ۲-۴- نقشه زاهدان در سال ۱۳۰۳.....	۱۰۳
شکل ۳-۴- موقعیت دزداب در نقشه ایران در سال ۱۹۲۱ میلادی.....	۱۰۶
شکل ۴-۴- موقعیت دزداب (هسته اولیه).....	۱۰۹
شکل ۵-۴- نقشه زاهدان در سال ۱۳۳۲.....	۱۱۱
شکل ۶-۴- روند رشد جمعیت زاهدان طی سال های ۳۵-۸۵.....	۱۲۲
شکل ۷-۴- روند رشد جمعیت مناطق شهری کشور طی سال های ۳۵-۸۵.....	۱۲۲
شکل ۱-۵- موقعیت و تراکم نسبی جمعیت مناطق سه گانه شهر زاهدان.....	۱۳۸
شکل ۲-۵- موقعیت محلات نابسامان شهر زاهدان.....	۱۳۹
شکل ۱-۶- مقایسه شاخص های منتخب پایداری اجتماعی زاهدان و مناطق شهری کشور.....	۱۵۱
شکل ۲-۶- مقایسه شاخص های منتخب پایداری اقتصادی زاهدان و مناطق شهری کشور.....	۱۵۴
شکل ۳-۶- مقایسه شاخص های منتخب پایداری زیست اجتماعی زاهدان و مناطق شهری کشور.....	۱۵۸
شکل ۴-۶- مقایسه شاخص های منتخب پایداری نهادی- کالبدی زاهدان و مناطق شهری کشور.....	۱۶۱
شکل ۵-۶- مقایسه شاخص های تلفیقی شهر زاهدان و مناطق شهری کشور.....	۱۶۲

فهرست جدول‌ها

عنوان	صفحه
جدول ۱-۲- نردبان توسعه پایدار شهری و منطقه‌ای.....	۳۰
جدول ۲-۲- چارچوب شاخصهای CSD.....	۶۲
جدول ۱-۴- تغییرات جمعیتی نقاط شهری کشور، استان سیستان و بلوچستان و شهر زاهدان.....	۱۲۱
جدول ۲-۴- سهم اشتغال در بخش‌های عمده اقتصادی در شهر زاهدان طی سال‌های ۷۵-۸۵.....	۱۲۴
جدول ۱-۵- مشخصات مناطق سه گانه شهر زاهدان.....	۱۳۶
جدول ۲-۵- توزیع طبقات اجتماعی در سطح مناطق سه گانه شهر زاهدان.....	۱۳۷
جدول ۳-۵- محاسبه ۱۲ نوع خدمات شهری براساس شاخص ضریب تغییر (ویلیامسون) برای مناطق سه گانه شهر زاهدان ۱۳۸۵-۱۳۷۵.....	۱۴۰
جدول ۴-۵- محاسبه تغییرات ضرایب آنتروپی خدمات آموزشی در مناطق سه گانه شهر زاهدان ۱۳۸۵-.....	۱۴۲
جدول ۵-۵- مقایسه امکانات درمانی _ بهداشتی شهر زاهدان در سال ۱۳۶۶ و ۱۳۸۵.....	۱۴۳
جدول ۶-۵- محاسبه تغییرات ضرایب آنتروپی خدمات بهداشتی، درمانی در مناطق سه گانه شهر زاهدان ۱۳۸۵-۱۳۷۵.....	۱۴۳
جدول ۷-۵- محاسبه تغییرات ضرایب آنتروپی خدمات فرهنگی، تفریحی در مناطق سه گانه شهر زاهدان ۱۳۸۵-۱۳۷۵.....	۱۴۴
جدول ۸-۵- محاسبه تغییرات ضرایب آنتروپی خدمات پستی، ارتباطی در مناطق سه گانه شهر زاهدان ۱۳۸۵-۱۳۷۵.....	۱۴۵
جدول ۱-۶- مقایسه شاخص های اجتماعی منتخب شهر زاهدان و مناطق شهری کشور.....	۱۵۰
جدول ۲-۶- نتایج آزمون علامت برای شاخص های منتخب اجتماعی.....	۱۵۰
جدول ۳-۶- مقایسه شاخص های اقتصادی منتخب شهر زاهدان و مناطق شهری کشور.....	۱۵۳
جدول ۴-۶- نتایج آزمون علامت برای شاخص های منتخب اقتصادی.....	۱۵۳
جدول ۵-۶- مقایسه شاخص های زیست اجتماعی منتخب شهر زاهدان و مناطق شهری کشور.....	۱۵۶
جدول ۶-۶- نتایج آزمون علامت برای شاخص های منتخب زیست اجتماعی.....	۱۵۶
جدول ۷-۶- توزیع شاخصهای نهادی- کالبدی بین شهر زاهدان و نقاط کشور.....	۱۶۰
جدول ۸-۶- نتایج آزمون علامت برای شاخص های منتخب نهادی- کالبدی.....	۱۶۰
جدول ۹-۶- نتایج آزمون علامت برای شاخص های منتخب تلفیقی (چهارگانه).....	۱۶۲

فصل اول

کلیات طرح تحقیق

۱-۱- بیان مسأله

یکی از موضوعات و ویژگی های عصر ما، شهر نشین شدن جمعیت، افزایش جمعیت شهرها و به تبع آن توسعه شهرهای کوچک و بزرگ است (گیلبرت و گاگلر، ۱۳۷۵: ۷). این روند طی چند دهه گذشته شدت بیشتری به خود گرفته است به طوری که جمعیت شهری دنیا در سال ۱۹۷۰ میلادی به میزان ۱/۴ میلیارد نفر، در سال ۲۰۰۰ به میزان ۲/۹ میلیارد نفر بوده و پیش بینی می شود تا سال ۲۰۲۵ به ۵/۱ میلیارد نفر برسد (پاگ، ۱۳۸۳: ۱۴).

در حال حاضر برای اولین بار در تاریخ بشر، نیمی از جمعیت دنیا در شهرها زندگی می کنند اما با توجه به پیش بینی ها چنین به نظر می رسد که تا سال ۲۰۲۵ میلادی بیش از دو سوم جمعیت، ساکن شهرها شوند. گر چه توسعه شهری یک پدیده جهانی است لیکن بیشترین رشد و توسعه شهری در کشورهای در حال توسعه، مشاهده خواهد شد؛ به طوری که بیش از ۹۰ درصد از شهرنشینان جدید دنیا در این بخش از کشورها ساکن خواهند بود و این جمعیت در شهرهای بزرگ کشورهای در حال توسعه متمرکز شده اند. به طوری که از هر چهار نفر یک نفر در شهرهایی با جمعیت بیش از پنجاه نفر، و از هر ده نفر یکی در شهرهای با جمعیت بیش از ده میلیون نفر زندگی می کنند (پاگ، ۱۳۸۳: ۱۶). شهرنشینی شتابان در کشورهای در حال توسعه به جهت اینکه

باعث دگرگونی در روابط متقابل انسان ها با یکدیگر می شود و با افزایش جمعیت شهر نشین، بهره برداری از محیط تشدید می گردد (پرهیزگار، ۱۳۷۶: ۲).

این امر به نوبه خود پیامدهایی را در عرصه های مختلف به جای می گذارد که عبارت اند از: افزایش فقر در شهرها، آلودگی محیط زیست (نظیر آلودگی هوا و آب)، افزایش فاضلاب، آلودگی خاک ناشی از مواد زائد شهری و صنعتی، کمبود خدمات شهری، کمبود منابع آب آشامیدنی، گسترش حاشیه نشینی و زاعه ها و مساکن غیر قانونی (پاگک، ۱۳۸۳: ۱۶).

چنین روندی در ایران نیز به چشم می خورد زیرا میزان شهرنشینی در ایران طی سال های ۳۵ تا ۷۵ تقریباً دو برابر شده و از ۳۱/۴ درصد به ۶۱/۳ درصد رسیده است (مرکز آمار ایران، ۱۳۷۷: ۲۶). طی این دوره تعداد شهرها از ۱۹۹ به ۶۱۴ افزایش پیدا کرده اند (مرکز آمار ایران: ۱۰). و در حال حاضر به حدود ۱۰۳۰ نقطه شهری رسیده اند.

علی رغم افزایش تعداد شهرها، شهرهای بزرگ و مادر شهرها در حدود نیمی از جمعیت شهرنشین را در خود جای داده اند (مرکز آمار ایران، ۱۳۷۷: ۱۰). رشد شهرنشینی در کشور طی چهاردهه گذشته دو جهش عمده داشته است؛ اولین آن بعد از اصلاحات ارضی ۱۳۵۱-۱۳۴۱ می باشد که با تضعیف بخش کشاورزی در اقتصاد کشور و تقویت بخش صنعت و خدمات در شهرها، خیل مهاجرین روستایی را به شهرها کشاند و در دهه جنگ اعراب و اسرائیل (۱۹۷۳) و تحریم نفت از سوی کشورهای اپک (عربی) و افزایش قیمت نفت نیز مزید این علت شده است زیرا ایران به عنوان هم پیمان کشورهای غربی در این تحریم شرکت نکرد در نتیجه با فروش نفت با قیمت بالاتر از منابع ارزی نسبتاً بالا بر خوردار گردید، تخصیص منابع در بخش صنعت و مسایل شهری زمینه ایجاد فرصت های شغلی را در شهرها به وجود آورده و مهاجرت از روستا به شهرها را شدت بخشیده است و دومین جهش به بعد از پیروزی انقلاب اسلامی می رسد که علاوه بر مهاجرت روستایی، مهاجرت از شهرهای کوچک به سوی شهرهای بزرگ نیز انجام می گیرد که این مهاجرت ها باعث رشد بی قواره و بدون برنامه شهرهای بزرگ و مادر شهرها شده است (کاظمی محمدی، ۱۳۷۸: ۸).

رشد ناهمگون و توسعه شهرها در سالیان اخیر معلول تعامل مکانی و فضایی جغرافیایی نظیر شهر و روستا، بازتابی از پیشینه تاریخی شهرنشینی و متأثر از ویژگی های جغرافیایی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، سیاسی و ... می باشد.

رشد بی رویه شهرها اثرات مخرب و سریعی بر شهرها و منابع محیط زیست گذاشته است که توسعه کالبدی سوء، باعث ناپایداری در بسیاری از امور شهری شده است اگر چه در مسیر تفکرات و نظریه های

مربوط به توسعه جنبه هایی از پایداری مد نظر قرار گرفته اند لیکن، مسایل و مشکلات موجود به ویژه در شهرها نشان از عدم تحقق مشخصه های پایداری در آنها دارد. جغرافیای شهری در این وضعیت ابعاد و قلمروهای تازه ای می یابد زیرا بررسی مسایل مهم شهرهای جهان سوم نظیر، عدالت اجتماعی، کیفیت دسترسی مردم شهرها به نیازهای اساسی، حوزه های اجتماعی و ... ضمن ارزیابی و تحلیل فضایی و اکولوژیکی از مشخصه های پایداری در مناطق و حوزه های شهری، سعی دارد محیط زیست شهری مناسبی برای ساکنان شهرها فراهم آورد (شکویی، ۱۳۷۳: ۱۰).

شهر مورد مطالعه (زاهدان) از جمله شهرهایی است که با توجه به سابقه اندک آن (حدود ۸۵ سال) طی دهه های گذشته از رشد بسیار بالایی برخوردار بوده است. جمعیت این شهر طی سال های ۱۳۳۵ تا ۱۳۸۵ از ۱۷۴۵۵ به ۵۶۶۸۸۶ نفر رسیده است که از متوسط رشد جمعیتی ۸/۳ درصد در این دوره برخوردار بوده است. این رشد و توسعه مدیون دو عامل درون زا (عوامل درون زای طبیعی شامل موقعیت جغرافیایی و اقلیم نسبتاً مناسب منطقه در قیاس با سایر نقاط شهری استان و عوامل درون زای انسانی شامل هجوم اقوام و قومیت های مختلف به زاهدان و ...) و عوامل برون زا (برنامه ها و سیاست های دولت، فعالیت های بخش خصوصی، برنامه ریزی از بالا به پایین، سیاست قطب رشد و نهایتاً مهاجرت) بوده است که عوامل برون زا بیشتر نقش آفرین بوده اند. به طوری که جایگاه این شهر در نظام شبکه شهرهای ایران از رتبه چهل و یکم در سال ۱۳۴۵ به رتبه یازدهم در سال ۱۳۷۵ رسیده است. مساحت این شهر در سال ۱۳۳۵ از حدود نیم کیلومتر مربع به ۴۰/۴ کیلومتر مربع در هنگام تهیه طرح جامع (۱۳۶۵) و در حال حاضر به ۷۱ کیلومتر مربع رسیده است که رشد بی رویه و جمعیت پذیری بالای آن مسایل مختلفی را در ابعاد کالبدی، اجتماعی و فرهنگی به دنبال داشته است که برخی از آن ها به ناپایداری شهر دامن زده است. وضع موجود ما را با سؤال های زیر روبرو می سازد.

۱-۲- اهمیت و ارزش تحقیق

رشد بی رویه جمعیت سبب گسترش افقی شهر، شکل گیری محلات غیر رسمی، ایجاد نابرابری مکانی، فضایی و پیامدهای ناشی از آن در بعد اجتماعی، فرهنگی و ... شده است. لذا مطالعه، ارزیابی و نهایتاً برنامه ریزی برای دستیابی رشد متوازن شهری و پایداری آن ضروری است. در غیر این صورت نه تنها موفقیت جغرافیایی (نسبی) شهری بدست نمی آید بلکه مسایل و مشکلات موجود بسیار شکننده خواهد شد. این تحقیق

ضمن توسعه مطالعات موجود جغرافیای شهری و ادبیات موضوع می تواند در برنامه ریزی و رفع و کاهش فقر، توزیع عادلانه خدمات شهری و استفاده بهینه از خدمات موجود، حفظ محیط زیست شهری، برابری سطوح توسعه در محلات و مناطق شهر و به اجرای پایدار طرح های توسعه شهری کمک کند.

۱- ارتقای سطح توسعه پایدار و پایداری توسعه در شهر زاهدان .

۲- حل مسایل و مشکلات شهری و استفاده مدیران اجرایی شهر از این تحقیق.

۳- استفاده از این تحقیق در تهیه و تجدید نظر در طرح های توسعه و عمران شهری.

۳-۱- پیشینه تحقیق

توسعه پایدار یک مفهوم نو و جدیدی است که پس از طرح توسط خانم برانت لند توانست توجه بسیاری از طرفداران محیط زیست، اندیشمندان، محققان و دولتمردان را به خود جلب نماید. زیرا توسعه پایدار یعنی این که هر نسل از منابع برای رفع نیاز به گونه ای استفاده نماید که نسل های بعدی در بر آوردن نیاز های خود دچار مشکل نگردند. توسعه پایدار شهری نیز بعد از توسعه پایدار مطرح شده، لیکن توانسته است بخشی مهمی از کارهای علمی، پژوهشی و تحقیقاتی دنیا را به خود اختصاص دهد. حتی سازمان ملل و نهادهای وابسته به آن، توجه به توسعه پایدار را در برنامه ریزی و مدیریت شهری مورد تأکید قرار داده اند و تلاش شد تا مباحث اقتصادی، اجتماعی، سیاسی، زیست-محیطی به طور هم زمان مورد توجه قرار گیرد برای اجرایی نمودن طرح توسعه پایدار در سال ۱۹۹۲ کنفرانسی با حضور ۱۸۰ کشور تشکیل گردید که به "منشور زمین" معروف گردید. اولین اقدامات در خصوص توسعه پایدار توسط سازمان ملل متحد صورت گرفته است. با بروز ضایعات زیست-محیطی و کاهش سطح عمومی زندگی مردم به ویژه در جوامع شهری طی دو دهه گذشته، رهیافت توسعه پایدار به عنوان موضوع روز دهه آخر قرن بیستم از سوی سازمان ملل مطرح و به عنوان دستور کار قرن ۲۱ در سطوح بین المللی، منطقه ای و محلی تعیین می گردد (Roseland, 1997, p. 199). در مباحث مربوط به توسعه پایدار شهری باید مسأله را به عنوان بخش مهمی از توسعه در سطوح ملی و بین المللی نگاه کرد، چراکه شهر نشینی و توسعه آن بر انتخاب خط مشی های ملی و اجرای سطوح بالای توسعه اقتصادی و همین طور بر شکل گیری خط مشی های سطوح پایین تر توسعه اقتصادی و اجتماعی اثر می گذارد (پاگ، ۱۳۸۳: ۳۹). به عبارت دیگر اصل پایداری در طرح ها و برنامه ها و توسعه به عنوان یک هدف کلی تعیین شده است که نهایت ندارد و حالت مستمر دارد.

در سال ۱۹۹۰ سازمان ملل متحد برای کمک به شهرهایی که قدم به سوی توسعه پایدار بر می دارند برنامه شهرهای پایدار را به وجود آورد که هدف آن برابری بین نسل ها و درون نسل ها از نظر اجتماعی، جغرافیایی، اداره جامعه، حفاظت از محیط طبیعی و زندگی در چارچوب ظرفیت تحمل آن، استفاده حداقل از منابع غیر قابل تجدید، بقای اقتصادی و تنوع، جامعه خود اتکاء، رفاه فردی و نیاز اساسی انسان بیان شده است. این سازمان در انجام برنامه از طریق اقدامات زیر به کشورهای در حال توسعه کمک می کند. ۱- تعیین نماگر های توسعه پایدار ۲- شناسایی مسایل و مشکلات زیست - محیطی شهری ۳- تعیین روش ها و رویکردهایی برای توسعه همکاری های بین بخشی (پاگ، ۱۶:۱۳۸۳). در خصوص توسعه پایدار شهری در سطوح مختلف (بین المللی، منطقه ای، ملی و محلی) طرح ها، کتب و مقالات زیادی به رشته تحریر درآمده است.

فعالیت های مختلفی در سطح بین المللی و ملی در زمینه توسعه پایدار و توسعه پایدار شهری انجام گردیده است، از دهه ۱۹۶۰ به بعد، در جهت رهایی از وضع بسیار اسفناکی که در محیط زیست به وجود آمد سمینارها و کنفرانس های متعددی برگزار شد، در سال ۱۹۶۸ کنفرانس زیست کره در پاریس، در سال ۱۹۶۸ در واشتنگتن کنفرانس خصیصه های اکولوژیکی توسعه بین المللی، در ۱۹۷۲ کنفرانس محیط زیست انسانی در استکهلم و در همین سال می توان به کنفرانس محدودیت های رشد که از طرف باشگاه رم برگزار شد اشاره کرد (رحیمی، ۱۸:۱۳۸۳). حاصل کار کنفرانس ۱۹۷۲ (استکهلم) صدور بیانیه محیط زیست انسانی و ۱۰۶ توصیه نامه بود در نتیجه این کنفرانس کمیته محیط زیست تاسیس شد این کمیته به ریاست برانت لند، مسایل و برنامه های زیست - محیطی جهان را بررسی و در سال ۱۹۸۷، گزارش "آینده مشترک ما" را به سازمان ملل ارائه کرد (زیاری، ۱۷:۱۳۷۸). کنفرانس سران در ریو به سال ۱۹۹۲، که در این کنفرانس موضوع پایداری در سطح محلی به ویژه توسعه پایدار شهری مورد توجه و تأکید قرار گرفت و به گردهمایی هایی که در سال های ۱۹۹۳ و ۱۹۹۴ در منچستر با موضوع شهرهای پایدار برگزار شد و به دومین کنفرانس اسکان که در استانبول ترکیه در سال ۱۹۹۶ برگزار شد و در آن توجه زیادی به سکونتگاه های شهری پایدار شد اشاره کرد. در این کنفرانس به مدیریت شهری، عمران و محیط زیست شهری توجه خاصی شد (کازمی محمدی، ۷۸:۱۳۷۸).

بهترین نمونه از طرح های انجام شده در خصوص توسعه پایدار شهری، طرح جامع توسعه پایدار شهری کوریتیبای^۱ برزیل است. این طرح در دهه ۱۹۷۰ با پنج عامل رشد فیزیکی خطی، محدودیت رشد جمعیت در داخل مرزهای فیزیکی شهر، کاهش تراکم در مرکز شهر، تحکیم توسعه فعالیت های اقتصادی و زیرساخت

^۱-Curitiba

های پایه ای از برنامه ها و خدمات عمومی به اجرا در آمد. سرمایه گذاری در آموزش زیست- محیطی و برنامه های باز ساخت و مشارکت جامعه، بسط و گسترش بهداشت، آموزش، اوقات فراغت و خدمات تأمینی برای کل افراد جامعه، از مشخصات و برنامه های دیگر این طرح می باشد (راینووچ و هوناس، ۱۳۷۵: ۱۱۰).

از طرح های دیگری که می توان به آن اشاره کرد **سیاتل پایدار**^۱ است. در سال ۱۹۹۱ طرح جامع جدید شهر سیاتل امریکا توسط یک گروه متشکل از چند سازمان در این شهر برای ترویج پایداری تشکیل گردید و نماگرهای شهر پایدار در چهار گروه زیست- محیطی، جمعیتی و منابع، اقتصادی و فرهنگی مورد بررسی قرار گرفت.

آینا^۲ و همکارانش در طرحی به بررسی مسایل گروه های کم درآمد شهر لاگوس^۳ پایتخت نیجریه می پردازند و به این نتیجه می رسند که توسعه پایدار شهری باید به اصلاح و بهبود خدمات و زیرساخت های شهری برای فقرا به جای ارتقای سطح زندگی اغنیاء پردازد. همچنین **بایرن**^۴ و دیگران بر روی پنج شهر کشور چین از جمله پکن، به این نتیجه رسیده اند که با تغییر نگرش به توسعه با هدف پایداری در راهبردهای سستی که رشد صنعتی را تعقیب می کنند، می توان کیفیت زیست- محیطی شهرها را بهتر کرد که در این بررسی اقتصاد، فن آوری، انرژی و محیط زیست چارچوب مفهومی را تشکیل می دهند.

اونیشی^۵ در توکیو ژاپن با استفاده از رویکرد ظرفیت این فرض را مطرح کرد که، اگر کیفیت زندگی آنها بی که در بخش مرکزی توکیو کار و زندگی می کنند مد نظر باشد، نیاز به دسترسی بهتر به انواع تسهیلات شهری هستند و همچنین **دریج**^۶ با مطالعه و بررسی توسعه سریع شهر زالاپای مکزیک به این نتیجه می رسد که الگوهای پایدارتر توسعه با استفاده از فضاهای باز به دست می آید. در این تحلیل، حفظ کیفیت محیط زیست و توسعه اقتصادی مورد تأکید است و همچنین کتاب: شهرهای پایدار در کشورهای در حال توسعه که نویسنده این کتاب "سدریک پاگ" نمونه ها و دیدگاه ها و دانش جدیدی در خصوص پایداری شهرها بر پایه تجزیه و تحلیل آن بین واقعیت ها و مسایل اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و ... فراهم می کند.

1 - Sustainable Seattle

2 - Aina

3 - Lagos

4 - Byrne

5 - Onishi

6 - Dredge

در ایران نیز برای کنترل رشد و توسعه شهرها و نظام بخشی آنها از دهه ۱۳۴۰ ه.ش عمران شهری در برنامه های توسعه کشور گنجانیده شده است و برای سامان بخشیدن به شهرهای بزرگ، تهیه طرح های جامع شهری به مهندسین مشاور واگذار گردیده است (پرهیزکار، ۱۳۷۶: ۴).

علاوه بر تأکیدی که در تهیه طرح های جامع شهری به رعایت اصول توسعه پایدار می شود، طرح های شهر سالم، شهر سبز، تهیه نماگر های شهری طبق نظر دبیرخانه اسکان بشر و نیز اقداماتی که اخیراً در رابطه با توسعه پایدار شهری مطابق با معاهدات و مصوبات کنفرانس ریو انجام می گردد. و هر چند که این طرح ها و برنامه ها در شهرها اجرا شده ولی کارایی لازم را نداشته یا به تمام و کمال اجرا نشده است و با رشد روز افزون شهرها، مشکلات متعددی بر آنها تحمیل شده است.

در خصوص پیشینه تحقیق در ایران علاوه بر موارد ذکر شده می توان به کتاب مقدمه ای بر جغرافیا و توسعه پایدار (۱۳۸۳) اثر دکتر حسین رحیمی و تعدادی از مقالات تألیفی و یا ترجمه ای که بیشتر در زمینه توسعه پایدار بوده (مفاهیم، روش ها و نظریه ها) و کمتر به بعد توسعه پایدار شهری توجه داشته اند و همچنین به تعداد محدودی پایان نامه دوره دکتری دانشگاه ها که انجام شده است اشاره کرد. از جمله:

- توسعه پایدار شهری با تأکید بر توان های محیطی "مورد کاشمر" (۱۳۷۸) پایان نامه دوره دکتری حسین رحیمی از دانشگاه تربیت مدرس تهران که محقق با تهیه نماگر های پایدار شهری، مسایل اقتصادی، اجتماعی و محیطی را مورد بررسی قرار داده و به این نتیجه می رسد که این نماگر ها (اقتصادی، اجتماعی و محیطی و ...) در شهر و شهرستان کاشمر در مقایسه با استانداردها منفی و نسبت به میانگین کشور و استان گاه مثبت و زمانی منفی بوده است.

- ارزیابی توسعه پایدار در توسعه شهری پژوهش موردی شهر قم (۱۳۷۸) سید مهدی موسی کاظمی محمدی پایان نامه دوره دکتری از دانشگاه تربیت مدرس تهران که نگارنده به بررسی تفاوت ها و نابرابری ها بین مسایل شهری و نماگر های پایداری و ارتباط عامل جمعیت و ناپایداری توسعه در مناطق مختلف قم پرداخته است.

- توسعه پایدار شهری مورد مطالعه شهر اصفهان (۱۳۸۰) پایان نامه دوره دکتری مهری اذانی از دانشگاه اصفهان با توجه به مطالعات انجام شده توسط نامبرده بین مناطق مختلف شهر اصفهان از نظر توسعه تفاوت عمده ای دیده می شود به طوری که منطقه ۵ از بهترین سطح توسعه و مناطق ۲ و ۹ از پایین ترین سطح توسعه برخوردار می باشند.